

UOT:371:351.851DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2024.2.4009>

AKMEOLOJİ SƏRİŞTƏNİN TARİX MÜƏLLİMİ ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ

HƏSƏNOVA ÜLKƏR

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

ulker.bdu@bk.ru

Bakı/ Azərbaycan

ORCID: 0009-0009-6054-7503

Məqalə haqqında məlumat	XÜLASƏ
<i>Məqalənin tarixi</i> Göndərildi: 2025-01-17 Yenidən işlənmiş formada alındı: 2025-02-04 Qəbul edildi: 2025-02-18 Onlayn mövcuddur <i>Açar sözlər:</i> səriştə, müəllim, peşəkarlıq, akmeologiya, pedaqoji ustalıq, pedaqoji akmeologiya	Məqalədə tarix müəllimlərinin peşə hazırlığı məsələlərinin əhəmiyyətindən bəhs edilir. Peşəkar, səriştəli müəllim şəxsiyyətinin mütərəqqi inkişafında pedaqoji akmeologiyanın rolu təhlil edilir. Müəllimin peşəkarlığının səviyyələri və meyarları göstərilir. Məqalədə qeyd olunur ki, akmeoloji yanaşmanın həyata keçirilməsinin məqsədi tələbələrə - gələcək müəllimlərə akmeoloji və pedaqoji təsirləri həyata keçirməkdir ki, onlar akmeoloji səriştəni təhsilin əsas mahiyyəti və peşəkarlığın ən vacib göstəricisi kimi inkişaf etdirlərsin. Tarix müəlliminin akmeoloji səriştəsi özündə bir neçə komponenti birləşdirir. Müəllimin akmeoloji səriştəsinin strukturu bir-biri ilə əlaqəli üç komponentdən ibarətdir: motivasiya, tədqiqat və əks etdirmə-qiyətləndirmə. Bu komponentləri nəzərə alaraq, peşəkar pedaqoji fəaliyyətin uğurunu proqnozlaşdırmaq, müəllimin peşəkar fəaliyyətinin ən təsirli texnologiyalarını və akmeoloji aspektlərini inkişaf etdirmək və bununla da fərdi pedaqoji özünü inkişaf proqramını qurarkən bundan istifadə etmək mümkündür.

ACMEOLOGY COMPETENCE IN PROFESSIONAL TRAINING IS AN IMPORTANT CRITERIA FOR A HISTORY TEACHER

ABSTRACT

The article deals with the issues of professional training of a history teacher. Professional competence and the role of pedagogical acmeology in the progressive development of the teacher's personality are analyzed. The levels and criteria of the teacher's professionalism are indicated. It is noted that the goal of implementing the acmeological approach is to implement acmeological and pedagogical influences on students - future teachers so that they develop acmeological competence as the main property of educational competence and the most important indicator of professionalism.

The acmeological competence of a history teacher combines several components. The structure of a teacher's acmeological competence consists of three interrelated components: motivation, research and reflection-evaluation. Taking into account these components, it is possible to predict the success of professional pedagogical activity, to develop the most effective technologies and acmeological aspects of the teacher's professional activity, and thus to use it when building an individual pedagogical self-development program

Keywords: competence, teacher, professionalism, acmeology, pedagogical skill, pedagogical acmeology

Giriş

Müasir multikultural və çoxqütblü dünyada təhsil insan fəaliyyətinin ən geniş və mühüm sahələrindən biridir. Onun cəmiyyət həyatında yeri insanların biliklərinin, təcrübələrinin, bacarıqlarının, peşə və şəxsi keyfiyyətlərin inkişafı imkanlarının sosial inkişafda əhəmiyyəti ilə müəyyən edilir. İnformasiya inqilabı və informasiya cəmiyyətinin formalaşması informasiya və biliyi, sosial və iqtisadi inkişafın ön sıralarına çıxarmışdır.

Bu gün təhsilin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarının hazırlanmasına diqqətin artırılmasıdır. Təhsil - fərdin və cəmiyyətin maraqları naminə həyata keçirilən təlim, tərbiyə və şəxsi inkişaf prosesi və nəticəsidir.

Tədqiq olunan problemin aktuallığı ümumtəhsil məktəblərində tarix fənninin tədrisində ("Azərbaycan tarixi", "Ümumi tarix" və "Zəfər tarixi" fənni) tarix müəllimlərinin peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılmasında akmeoloji səriştənin rolunun öyrənilməsi zərurəti ilə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın mühüm strateji istiqamətlərindən biri də təhsil sahəsində təhsil kadrlarının yetişdirilməsi və müasirləşdirilməsidir. Bu istiqamət yeni tədris metodlarından istifadə edən, təhsil məzmununun səmərəli mənimsənilməsinə təmin edən və müəllimlərin peşəkarlığının artırılmasını, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün yeni sistemlərin yaradılmasını, mütərəqqi tədris metodlarının yaradılmasını, habelə şagird istedadlarının üzə çıxarılmasını və inkişaf etdirilməsini əhatə edən səriştəli müəllimin formalaşdırılmasına xidmət edir (1).

Bütün elmlər yaranma və müasir vəziyyətinə qədər müəyyən inkişaf yolunu keçir. Ümumiyyətlə, bir elm olaraq akmeologiya XX əsrdə ayrıca bir sahə kimi formalaşmış, digər elm sahələrinə nisbətən gənc bir elmdir. Halbuki, akmeoloji fikirlərin qədim dövrdə - romalıları və qədim yunan mütəfəkkirləri tərəfindən söylənilib, inkişaf etdirilmişdir. 1995-ci ildə Sankt-Peterburqda Akmeologiya Akademiyası yaradılmış və akmeologiyanın inkişafı üçün mühüm rol oynamışdır.

Fərdin yaradıcı özünü dərk etməsi akmeoloji konsepsiyası öz mahiyyətinə görə mütəfəkkirlərin və filosofların ideyaları ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Akmeoloji fikirlərə Platon, Leonardo da Vinci, M.İ.İlyasov, M.M.Əmirov, İ.H.Cabraylov, F.A.Rüstəmov, A.V.Xutorsky, A.K.Markov, A.A.Uşakov, M.M.Kaşapov, N.N.Abakumova, V.A.Slastenina, İ.Yu.Malkova, E.N.Boqdanova, V.G.Zaykin, cərrah N.I.Pirogov, Nizami Gəncəvinin, A.Axmatovanın və başqalarının adlarını qeyd etmək olar.

Akmeologiyanın formalaşması və inkişafı birbaşa olaraq J.Raven, A.A.Derkach, N.V.Kuzmina, A.A.Bodalev, O.S.Anisimova və başqalarının adı ilə bağlıdır.

Şagirdlərdə akmeoloji bacarıqların formalaşdırılması istiqamətində bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Məşhur tədqiqatçılardan biri də A.K.Markov olmuşdur. A.K.Markovun tərifinə görə, yunanca "akme"dən tərcümə olunan akmeologiya bir şeyin ən yüksək dərəcəsidir, "logiya" sözünün əsl mənasında zirvələr haqqında elmdir - hər bir insanın və insanlar cəmiyyətinin inkişafındakı zirvələri öyrənən elmlər məcmusu və onlara nail olmaq üçün şəraitdir (Markova.1996, s.2-3).

Müasir şəraitdə tarix müəlliminin peşə hazırlığı məsələsində gələcək mütəxəssisin mədəni, mənəvi inkişafına və yaradıcı müstəqilliyinə, onun peşəkar yüksəlişinə əsas diqqət yetirilir. Bu vəziyyətdə "səriştə", "peşəkarlıq" və "pedaqoji mövqe" akmeologiyanın əsas kateqoriyalarıdır.

Pedaqoq və psixoloqların tərifinə görə, tarix müəlliminin peşə səriştəsi aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir: məzmun (tarix bilikləri), texnoloji (tarixin tədrisinin müasir metodlarına malik olmaq) və şəxsi (müəyyən şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə malik olmaq) komponentləri. Ali məktəblərin Tarix fakültəsində tədris olunan "Tarixin tədrisi metodikası" kursu tarix müəllimlərinin hazırlanmasında və onlarda müvafiq səriştə və bacarığın formalaşmasında xüsusi yer tutur. "Müəllimin peşə səriştəsi" bu gün pedaqoji fokuslu ali məktəblərin məzunlarının hazırlanmasının keyfiyyətinin meyarı kimi çıxış edir (Musayev.2022, s.25-31).

Tədqiqatlara görə, tədris fəaliyyəti mənalı olarsa, inkişaf etdirici və məhsuldar olur. Müəllim öz fəaliyyətinin xarakterini dəyişdikdə qarşısına yeni məqsədlər qoyur, tədrisin yeni texnika və metodları ilə tanış olur, peşəkarlığın inkişaf etdirilməsi zərurəti yaranır. Mənalılıq vəziyyətindən şüurlu vəziyyətə dəyişmə keyfiyyətə onun peşəkarlığının mahiyyətini təşkil edir, yəni yeni biliklərin toplanması və peşənin mahiyyətinin dərk edilməsi və bunun nəticəsində bacarıq və vərdislərə yiyələnmənin mənalı və şüurlu şəkildə həyata keçirilməsini təmin edir.

Müəllim öz ixtisası üzrə uğurlu fəaliyyət göstərmək üçün onun tələb etdiyi bilik səviyyəsinə malik olmalıdır. Müəllim həm də zəngin mənəvi keyfiyyətlərə malik olmalıdır. O, sistemli təfəkkürlə yanaşı, pedaqoji innovasiyaları mənimsəmək üçün zəruri bacarıqlara və dəyişən pedaqoji mühitə uyğunlaşma bacarığına malik olmalıdır. Buna görə də müəllimlərin peşəkar səriştələrinin təkmilləşdirilməsi çox vacibdir (7).

Akmeoloji səriştənin inkişafı probleminin nəzərdən keçirilməsinin metodoloji əsası nəzəri və praktiki tədqiqat metodlarının birləşməsidir: Nəzəri və empirik səviyyədə komponent təhlili metodundan istifadə etməklə yerli və xarici tədqiqatların təhlili aparılmışdır.

Azərbaycanda aparılan təhsil islahatlarından, xüsusən də "Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı Konsepsiyası və strategiyası", "Azərbaycan Respublikasında pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı üzrə Milli Strategiya" kimi mühüm dövlət əhəmiyyətli proqram və konsepsiyalardan irəli gələn əsas vəzifələr Azərbaycanda təhsilin 2011-2021-ci illərdə inkişafı" və "İnkişaf Konsepsiyası"ndan "Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında yeni pedaqoji təfəkkürə malik müəllimlərə ehtiyac daha da artır. Cəmiyyət "səriştəli müəllimlərin çiyində" dayandığından, sözün geniş mənasında öz işinin əsl ustası olan, öz peşəsini və uşaqlara sevgisini öz fəaliyyətlərində birləşdirdiyi üçün belə müəllimlərə ehtiyac duyulur. Lakin müəllimlik peşəsini seçmiş abituriyentlərin (məzunların) hamısının bu sahəyə öz arzuları ilə gəlməməsi böyük narahatlığa səbəb olur. Təəssüf ki, bunu tələbələr arasında keçirilən sorğuların nəticələri də təsdiq edir (İlyasov.2018, s.140).

Pedaqoji səriştələrin formalaşması, eləcə də müəllimin akmeoloji səriştəsi məktəb təhsilinin keyfiyyətinin yeni göstəricisi, tarix müəlliminin pedaqoji və peşə hazırlığının nəticəsidir. Müasir təhsilin vəzifəsi gələcək müəllimin akmeoloji səriştəsi üçün meyarlar hazırlamaqdır.

Buraxılış kursu gələcək mütəxəssisin inkişafında mühüm mərhələdir, çünki məhz burada peşə və fəaliyyət profili ilə bağlı gələcək öz müqəddəratını təyinetmə konkretləşdirilir.

Tarix müəlliminin əsas vəzifələri çoxşaxəlidir və cəmiyyətin sosial sifarişi ilə qarşıya qoyulan global məqsədlərdən tutmuş, şagirdlərin yaş və idrak imkanları ilə müəyyən edilən konkret hədəflərə qədər dəyişir. Pedaqoji tapşırıqlar həmişə qeyri-standart olur və müəllimdən yenilik və yaradıcı yanaşma tələb edir. Müəllimin işinin əsas nəticəsi tələbələrin əqli və şəxsi inkişafında keyfiyyət dəyişikliklərinin olmasıdır: təhsil standartlarına uyğun bilik, bacarıq və bacarıqlar kompleksinin təmin edilməsi; cəmiyyətdə fəal iştirak üçün zəruri olan mühüm şəxsiyyət

keyfiyyətlərinin formalaşmasında. Beləliklə, pedaqoji akmeologiyanın mahiyyəti müəllimin başqa bir şəxsin şəxsiyyətinin inkişafına yönəlmiş peşəkarlığın humanist oriyentasiyasına nail olmaq yollarının yaradılmasında müəyyən edilə bilər.

Beynəlxalq Akmeologiya İnstitutu müəllimin peşəkarlığını aşağıdakı meyarlara əsasən müəyyən edir:

- obyektiv meyarlar: pedaqoji fəaliyyətin effektivliyi (onun əsas növləri dərsin tədris, inkişaf etdirmə, tərbiyəvi funksiyaları, habelə müəllimin işində köməkçi funksiyalar - diaqnostik, təşkilati və idarəetmə, məsləhət, korreksiya, özünütəhsil, və s.);
- subyektiv meyarlar: müəllim peşəsinin mahiyyətini dərk etmək, bir mütəxəssis kimi özünə müsbət münasibət, peşədə qalmaq istəyi, işindən məmnunluq;
- prosessual meyarlar: müəllimin öz işində müxtəlif innovativ texnika, metod, müasir metod və texnologiyalardan istifadə etməsi;
- səmərəli meyarlar: tədris işində cəmiyyət tərəfindən tələb olunan nəticələrin əldə edilməsi (şagirdlərin sürətlə dəyişən cəmiyyətdə həyata hazırlığını təmin edə biləcək yeni şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşması) (Markova.2004, s. 192).

Peşəkarlığa - pedaqoji akmeologiyaya nail olmağın yolları məsələsi də Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyin Kollegiyasının 6 noyabr 2014-cü il qərarı ilə təsdiq edilmiş "Müəllimlərin etik davranış qaydaları"nda nəzərdə tutulmuş müəllim andında xüsusi göstərilmişdir.

Ümumiyyətlə akmeoloji meyarların yaradılmasının bir sıra məqsədləri vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Müasir akmeoloji xüsusiyyətlərin təşkili üçün pedaqoji mühitin yaradılması;
2. Ali təhsil müəssisələrində pedaqoji bacarıqların formalaşdırılması prosesini sürətləndirmək;
3. Ali təhsil mühitində pedaqoji bacarıqların formalaşdırılması (acme tipli) üçün işlənmə modelini müəyyənləşdirilməsi;
4. Elmi və praktiki tövsiyələr hazırlamaq, tədqiqat prosesin optimallaşdırılmasının təmin edilməsi.

A.Uşakov qeyd edir ki, insan inkişafının qanunauyğunluqları və peşəkar yetkinliyə nail olmaq elminə akmeologiya deyilir. O qeyd edir ki, "acme" obyektiv və subyektiv şərait və şəraitin qarşılıqlı təsiri kimi əldə edilir: Burada obyektiv amillər -təlim və təhsil şəraiti, təhsilin keyfiyyəti; subyektiv amillər - insanın psixi və fiziki sağlamlığı, onun qabiliyyət və istedadı nəzərdə tutulur (Uşakov.2019, s. 5-6).

Akmeologiya insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində yüksək səviyyəli mütəxəssislərin inkişafı üçün metodları, formaları, strategiyaları və texnologiyaları öyrənir. "Acme" əldə etmək insanın peşəkar fəaliyyətinin əhatə dairəsindən asılıdır.

Pedaqoji akmeologiya müəllimin zehni funksiyalarını öyrənir, bütün müəllimlik fəaliyyəti boyu peşəkarlıq zirvələrinə gedən yolda onun yaradıcılıq potensialının özünü reallaşdırmasının qanunauyğunluqlarını araşdırır.

Akmeologiya müxtəlif aspektlərdə mütəxəssis peşəkarlığının zirvəsinə çatır:

- “acme”nin keyfiyyət və kəmiyyət meyarlarını müəyyən edən amilləri öyrənir;
- ümumbəşəri dəyərlərin peşəkar dəyərlərə çevrilməsini öyrənmək, mütəxəssisin əxlaqi tərbiyəsinin imkanlarını təhlil etmək;
- zamanla onun mənimsənilməsi və öyrənilməsi üçün zəruri olan informasiyanın artan həcmi arasındakı ziddiyyətləri öyrənir;
- fəaliyyəti prosesində insanda özünü göstərən müxtəlif əlamətləri ümumiləşdirir və konkretləşdirir;
- insanın peşəkarlığının xüsusiyyətləri ilə onun peşəkar fəaliyyətdən kənar davranışı arasındakı əlaqəni öyrənir.

Akmeologiyanın aktuallığı bir mütəxəssisin peşəkar fəaliyyəti boyunca bir subyekt kimi davamlı şəxsi özünü inkişaf etdirmə ehtiyacında ifadə olunur. Eyni zamanda, insanın yaradıcı potensialından maksimum dərəcədə istifadə olunur ki, bu da onun qabiliyyətlərinin həyata keçirilməsinə kömək edir. Belə ki, akmeoloji cəmiyyətdə hər bir fərdin həyatı maraqlarına tabe onun nəzəri və praktiki müraciət geniş tanınması və təmin edilməsidir (Markova.1996, s.35).

A.Uşakov qeyd edir, müəllimin peşəkarlıq sisteminin idrak komponenti olmaqla yanaşı, “akmeoloji səriştə” peşə üzrə mütərəqqi şəxsi inkişafın yolları, prinsipləri və qanunauyğunluqları haqqında akmeoloji bilikləri əhatə edir (Uşakov.2019, s.115).

Müəllimin akmeoloji səriştəsinin strukturu bir-biri ilə əlaqəli üç komponentdən ibarətdir: motivasiya, tədqiqat və əks etdirmə-qiyətləndirmə. Bu komponentləri nəzərə alaraq, peşəkar pedaqoji fəaliyyətin uğurunu proqnozlaşdırmaq, müəllimin peşəkar fəaliyyətinin ən təsirli texnologiyalarını və akmeoloji aspektlərini inkişaf etdirmək və bununla da fərdi pedaqoji özünü inkişaf proqramını qurarkən bundan istifadə etmək mümkündür (Markova.2004, s.57-59).

Pedaqoji təcrübə gələcək müəllimlər arasında akmeoloji səriştənin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Müəllimlərin pedaqoji təcrübəsi yüksək ixtisaslı, peşəkar və səriştəli müəllimlərin hazırlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz burada tələbələr ilk dəfə öz güclərini sınayaraq müəllimlik peşəsinin praktiki sahəsinə qədəm qoyurlar. Onlar nəzəri biliklərini praktikada tətbiq etməklə yanaşı, müəllimlik peşəsinin məzmun və mahiyyətinin nədən ibarət olduğunu aydın şəkildə öyrənir və dərk edirlər (İlyasov.2018, s.146-147).

Pedaqoji akmeologiya müəllimin işində səriştə və peşəkarlığa nail olmaq yollarını öyrənir. Müəllim təhsilində akmeoloji yanaşma peşəkar motivasiyanı artırmaq, müəllimin peşəkar fəaliyyətində uğur əldə etmək və onun yaradıcı potensialını stimullaşdırmaqdan ibarətdir. Pedaqoji akmeologiyanın inkişafı təkcə akmeologiyayı bütövlükdə elm kimi deyil, həm də onun əsas istiqamətlərinin inkişafına gətirib çıxardı.

Beləliklə, akmeologiyanın obyekt peşəkar fəaliyyətdə dinamik şəkildə həyata keçirilən və inkişafında zirvələrə çatan, tədricən inkişaf edən bir şəxsiyyətdir. Müasir peşə təhsili sistemində akmeoloji yanaşmanın mahiyyəti artan peşəkar motivasiyanı təmin etmək, yaradıcı potensialın reallaşdırılmasını stimullaşdırmaq, müəllimin peşəkar fəaliyyətində zirvələrə çatmaq üçün şəxsi resursları müəyyən etmək və istifadə etməkdir. Praktiki baxımdan, akmeoloji texnologiyaları mümkün professional və şəxsi özünü inkişaf və dizayn karyera artımına nail olmaq üçün edir.

Akmeoloji səriştə tarix müəlliminin peşəkar standartının əsasını təşkil edir. Pedaqoji akmeologiyanın mahiyyəti həm peşəkarlığın xüsusiyyətləri, həm də tarix müəllimin fəaliyyətinin amilləri və şərtləri, üsulları, metodları və texnologiyalarının birləşməsinin orijinallığı ilə müəyyən edilir. Tarix müəllimlərinin peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılmasında akmeoloji səriştənin rolunu müəyyən etmək məqsədilə müvafiq ədəbiyyatlar öyrənilmişdir. Bu tədqiqatın nəticələri universitetlərdə tarixin tədrisi metodlarının tədrisində istifadə oluna bilər, akmeoloji səriştənin nəzəri prinsipləri müəllimlərin və digər ixtisasların peşəkar hazırlığının təkmilləşdirilməsi üçün tətbiq oluna bilər.

Mütəxəssislərin hazırlanmasının səmərəli yollarının daimi axtarışı innovativ üsullardan istifadə edərək təkmilləşdirilmiş modellərin yaradılması üçün yeni imkanlar yaradır. Pedaqoji akmeologiya, müəllimin akmeoloji səriştəsini yaratmaq perspektivini nəzərə alaraq fərdin daha yüksək səriştə və peşəkar bacarıq səviyyəsinə yüksəldilməsinə yönəlmiş peşəkarlığa nail olmaq yolları haqqında elmdir. Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər tarix müəllimindən təkcə əsas, peşəkar biliklər deyil, həm də innovativ düşüncə və konkret təhsil problemlərini həll etmək bacarığı tələb edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli 13 nömrəli Fərmanı, Mənbə: <http://www.e-qanun.az/framework/27274>
2. Мусаев Д. Методика преподавания истории (учебник для студентов, обучающихся по специальности «учитель истории»). Баку, АДПУ, 2022, 642 с.
3. Маркова А.К. Акмеология, под ред. А.А.Деркач, М.: Издательство РАГС, 2004. 299 с.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма / М.: Междунар. Фонд гуманитарных знаний, 1996. - 308 с.;
5. Кашапов М.М. Акмеология: Учебник. Ярославль: ЯрГУ, 2011. 112 с.
6. Ушаков А.А. Акмеологические основы высшего образования: учеб.-метод. пособие / А.А. Ушаков. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т.– 2019. – 148 с.
7. Əliyev E., Müəllimlərin peşəkar kompetensiyalarını artırmaq zərurəti, 01 Fevral 2019., <https://muallim.edu.az/news.php?id=4072>,
8. İlyasov M.İ. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri: Monoqrafiya. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 208 s.